

MONOTEIZMUS DÉL-ARÁBIÁBAN

DAGHRIRI AHMAD

ABSTRACT

Monotheism in Southern Arabia

The worship of multiple pagan deities remained prevalent in southern Arabia until the fourth century AD. However, since the last quarter of this century, a kind of neutral monotheism began to appear in the inscriptions of the region, referring to the worship of a deity known as “Raḥman.”

Dél-Arábiában a Kr. u. IV. századig több pogány istenség kultusza is elterjedt. A század utolsó negyedétől azonban egyfajta független monoteizmus kezdett megjelenni a régió feliratain, amelyek egy „Raḥman” néven ismert istenség kultuszát említik.¹ Bár a rendelkezésre álló források és feliratok nem segítenek meghatározni sem e kultusz követőinek kilétét, sem pedig szertartásait, valamint azt, hogy befolyásolta-e őket a judaizmus vagy a kereszténység,² a feliratokból arra lehet következtetni, hogy a monoteizmus megnyilvánulásainak kezdeti időszakát a korábbi szentélyek egyfajta elhagyása jellemezte.³

Az alább közölt feliratokon az istenséget, Raḥmant minden melléknév nélkül, és egyértelműen nevezik meg, így az 1. feliratban is,⁴ és az „ég ura” feliratban is így említik.⁵ Másrészt a Bayt 'al-Ashwal 2. feliratában a „Mennyek ura,” a 3. feliratban⁶ pedig a „Mennyek és a Föld ura” címek szerepelnek, amelyek nem kapcsolódnak feltétlenül Raḥman nevéhez. Továbbá, a Malkikarib min 'Yuha királynak és fiainak tulajdonított Bayt 'al-Ashwal felirat azt jelzi, hogy ez az egyistenhit eljutott a dél-arábiai királyokhoz, a többi felirat pedig azt mutatja, hogy számos törzsi dedikációs feliratban jelent meg, és a hívek különböző élethelyzeteihez kapcsolódott. Ez azt bizonyítja, hogy ez az egyistenhit – vallástípus szerinti különbségtétel nélkül – mind a királyi feliratokban, mind pedig a nép felirataiban egyaránt elterjedt.

¹ Egyedüli istenként tisztelték, nem voltak társai.

² Salih: *The goddess of Saba...*, 16.

³ Muller: *Survey of the History of the Arabian Peninsula...*, 128.

⁴ CIH 539, RES 3170.

⁵ CIH 537, RES 4919.

⁶ RES 4107.

E feliratok rövid és hiányos volta nem teszi lehetővé számunkra, hogy kimutathassuk a két korábbi, ismert monoteista vallás egyikének egyértelmű és meghatározó hatását, amelyek már akkoriban jelen voltak Dél-Arábiában, ti. a judaizmusét vagy a kereszténységét, különösen azért, mert létezett egy harmadik monoteista vallás is, melyet „hanífizmus”-nak neveznek, és amelyet Ábrahámnak tulajdonítanak, és ez is elterjedt az Arab-félsziget népei között az iszlám előtt. Ez abból a feltevésből indul ki, hogy Mózes előtt nem beszélhetünk zsidó vallásról, de Ábrahám egyértelműen egyetlen istent tisztelt.

Vannak olyan kutatók, akik úgy vélik, hogy a déli arabok eredeti vallása ez az egyistenhit, a hanífizmus, később azonban a pogányság felé fordultak. Raḥman tehát az eredeti istenség, akinek az alakja nem kapcsolódik a judaizmus vagy a keresztények istenéhez, hanem ő maga az Úr a hanífizmusban.

Talán az, hogy az Arab-félsziget felirataiban vagy az irodalmi forrásokban nem említik a hanífizmus követőit vagy ezt a hitet, arra utal, hogy a hanífizmus szorosan kapcsolódik Raḥman kultuszához. Az iszlám arab források – amelyek az egyetlen forrásunk erre a hitre vonatkozóan – kétértelműségük ellenére segíthetnek tisztázni ezt a kapcsolatot. A hanífizmust tíz helyen említi a Szent Korán. Az egyik helyen így ír: „Legyetek zsidók, vagy keresztények, akkor a helyes úton fogtok járni. Mondd nekik: Mi Ábrahám vallását követjük, aki hanif volt, és nem tartozott a pogányok közé.”⁷ Aztán pedig maga a Mindenható mondja: „Ábrahám nem volt sem zsidó, sem keresztény, hanem hanif volt, alávetette magát Allahnak, és nem tartozott a pogányok közé.”⁸

S ha ezek a versek arra utalnak, hogy a hanafiták sem nem zsidók, sem nem keresztények, és hogy ők az egyetlen Istenben hittek, elutasították a bálványimádást és az istenek sokaságát, és az egyetlen Istent hívták segítségül, akkor feltehetőleg maguk a mekkaiak voltak az elsők, akik kapcsolatot teremtettek a hanafiták és Raḥman imádata között. Van egy forrás, amely elbeszélése szerint az iszlám megjelenését Raḥman imádatával kötötték össze, és eszerint: „A mekkaiak kijelentették, hogy ő (Mohamed próféta) a tudását a jámbai Raḥmantól vette, és azt mondták neki: „Úgy értesültünk, hogy egy 'Al-Raḥman nevű ember tanít téged, és mi soha nem fogunk hinni benne.”⁹ Ez a Raḥman az a Yamama Musaylima bin Ḥabīb al-Ḥanafī, akit az iszlám megjelenése előtt tiszteltek, és mielőtt a prófécia egyetlen Isten tiszteletét rendelte el, ő volt az egy Isten, Raḥman, a Világok Ura, akinek mint Raḥman 'al-Yamamának hódoltak.¹⁰

Ha az arab elbeszélés egyértelmű kapcsolatot teremt is a hanífizmus és a Raḥman-imádat között, ez még nem zárja ki teljesen a zsidó és a keresztény befolyás

⁷ 2. szúra 135. Simon Róbert fordítása.

⁸ 3. szúra 67. Simon Róbert fordítása.

⁹ Al-Suhaili: *alrawd al'anf...*, 104.

¹⁰ Ibn Manzoór: *Lisan Al-Arab*, 231.

meglétét a kultusz IV. század végi kialakulásában. Irodalmi források és feliratok bizonyítják, hogy a zsidó vallás és a kereszténység is jelen volt ebben az évszázadban Dél-Arábiában. Ennek megfelelően feltételezhető, hogy az Arab-félsziget déli részén abban az időben uralkodó vallási környezet, amelyben az egyistenhitű vallások, mint a kereszténység és a judaizmus, versenyezni kezdtek a pogánysággal, megteremtette a feltételeket egy régi egyistenhit, a „hanifizmus” új név alatt történő újjáélesztéséhez, illetve egy új istentisztelet, a raḥmanizmus megjelenéséhez.

A Raḥman-tisztelet elterjedése a Dél-Arábiában lezajlott fontos politikai eseményekhez köthető. A Kr. u. IV. században aligha jelenhetett volna meg, mielőtt az Arab-félsziget déli része a himyarita király, Shammar Yahri'sh vezetése alatt egyesült volna, aki az első és a leghosszabb királyi címet viselte (Saba, Dhu Raydan, Hadramaut és Yamanat királya). Úgy tűnik, hogy ezt a politikai egyesülést vallási egyesülésnek kellett követnie, amelynek első jelei As'ad 'al-Kāmil uralkodása alatt jelentek meg. Ezt a hipotézist támasztja alá az a tény, hogy a dél-arábiai királyok címének formulája, „Saba, Dhu Raydan, Hadramaut és Yamanat királya” teljes egészében szerepel az alább közölt feliratok közül kettőben (2. és 3. felirat).

Úgy tűnik, hogy ez a vallási egység felé mutató tendencia összefüggésbe hozható az idegen hatalmak, különösen Bizánc és a térségben működő ügynöke, Abeszszínia azon törekvésével, hogy megragadják a lehetőséget, és a kereszténységet a déli népeket egyesítő vallássá tegyék. Különösen, mivel a judaizmus abban az időben rugalmatlan és befelé forduló volt, és követői nem voltak érdekeltek abban, hogy az izraeliták körén kívül terjesszék. Talán maguk a dél-arábiai uralkodók is tudatosan törekedtek arra, hogy valamilyen semleges vallást fogadjanak el, amely megakadályozza, hogy az ókori Keleten akkoriban általánosságban létező vallási rendszerek valamelyikéhez, különösen a judaizmushoz vagy a kereszténységhez, vagy bizonyos Dél-Arábián kívüli politikai erőkhöz csatlakozzanak.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a monoteista vallási minta átvétele a dél-arábiai népek részéről nyilvánvalóan nem csupán vallási döntés volt, hanem törzsi-politikai szándékokkal is társult. Az Arab-félsziget déli részének társadalmát többszörösen elkülönült törzsi struktúra jellemezte, ami erősítette a megosztottságot, és a gyenge törzsek alávetették magukat az erősebb törzs uralmának, ahogyan Sába is olyan mértékben érvényesítette az uralmát a többi törzs felett, hogy a neve azonosult az állam nevével. Miután a himjarita királyoknak sikerült egyesíteniük a hatalmas déli területeket, sürgős szükségét érezték annak, hogy olyan közös rendszert fogadjanak el, amelyek képesek közelebb hozni egymáshoz a különböző csoportokat és erősíteni a lakosság egységét. Az egyistenhitű vallás volt a biztosítéka annak, hogy eltűnjön az egyes törzsek külön istenekbe vetett hite, majd bekövetkezzék a déli arab törzsek egy olvasztótégelyben való összeolvadása és egységük megvalósulása. Kétségtelen, hogy ennek célja egy olyan központi állam eszméjének megszilárdítása, amelynek ügyeit egyetlen uralkodó irányítja egy személyben. A pogány pluralizmus,

vagyis az, hogy minden törzsnek vagy törzsek korlátozott csoportjának van egy saját istene, azt a gondolatot sugallja, hogy minden törzsnek van egy önálló vezetője. Az egyistenhit, amely egyetlen istent követ, egy olyan uralkodó megjelenésével végződik, akinek minden törzs és minden nép aláveti magát, és ez az, amire Shammar Yahri'sh és utódai nyilvánvalóan törekedtek.

Az 1. felirat fordítása:

- 1 [... ..] bocsássa meg bűneiket és fogadja el áldozatukat [... ..]
- 2 [... ..] és a messzi és a jelen világban és a pártfogója [... ..].
- 3 [... ..] és az emberi lények és a megállapodása egy úrral rosszindulatú (?) [... ..] [... ..]
- 4 [... ..] és elégtétel Rḥmnn Kl'n (?) nevében [... ..] [... ..]
- 5 [... ..] Rḥmnn, jóakarátát az urak, a királyok [... ..]
- 6 [... ..] és dögvész, betegség, aszály és [... ..]

Megjegyzés a felirathoz:

Úgy tűnik, hogy ez a felirat ima Istenhez, Raḥmanhoz, amelyben áldozatokat és fogadalmakat ajánlanak fel neki, remélve, hogy elfogadja őket cserébe bűneik megbocsátásáért és gyümölcsökkel, vízzel, biztonsággal és elégedettséggel jutalmazza őket. Arra is kéri Őt, hogy állítsa meg a járványokat, betegségeket, árvizeket.

A 2. felirat fordítása:

- 1 [... ..] és fiaik, Mrs¹m Yḥmd, a klánból származó [... ..]
- 2 Kwkbñ, N'm, Yf'n, d-W[... ..]
- 3 [... ..] Ḥwln Gddm, S³nḥn, Šḡrt (vagy szolgálak) [és kabirjuk] a S¹nfrtn épült.
- 4 [... .. a ?] házukat, a Rymn, sérthetetlen állapotban, tetőszerkezetét levetetlen kövekből és sima kövekből az alapjaitól kezdve.
- 5 [a tetejéig] Rḥmnn, az Ēg Ura segítségével, és uraik, a királyok, S²rḥb-
- 6 'l Ykf és fiai [... ..] Nwfm, Lḥy't Ynwf, M'dkrb Yn'm, Saba királyai'.
- 7 du-Raydān, Ḥaḍramawt, Yamanat és arabjaik Ṭwdm és Thmt arabjai. Négyszögletes tömbökben építettek, és tetőt emeltek.
- 8 [... ..] gondozására befejezték és felhúzták házukat és az összes
- 9 [... ..] Rḥmnn adjon nekik jólétet. Rábízták házukat, magukat,
- 10 fiaikat Rḥmnn, a mennyek ura védelmére bízták. Az ötszáznyolcvankettedik év Ḥrfn havában.

Megjegyzés a felirathoz:

A feliratban említést találunk az Ēg Ura nevű istenről, amely egyike a dél-arábiai feliratokban említett különböző névalakoknak.

A 3. felirat fordítása:

- 1 Mlkkrb Yhn'm és fiai 'bkrb 's' d és Dr''mr 'ymn, Saba', du-Raydān királyai,
- 2 Ḥaḍramawt és Yamanat építették, megalapozták, felhúzták és befejezték házukat Kl[n]-nak
- 3 [...]m, az alaptól a tetejéig, Uruk, az ég Urának erejével,
- 4 D'wn havában, a négyszázkilencvenharmadik évben.

Megjegyzés a felirathoz:

Ebben az időben kezdtek megjelenni a „Raḥman” nevű istennek szentelt feliratok, ahol „az ég ura” és „az ég és a föld ura” néven írták le, míg az egyistenhívő királyi feliratok a Himyar királyok uralkodása idején, Kr. u. 383-ban keletkeztek: Malkīkarib Yuha'min és két fia Dhara' 'amar 'Ayman és 'Abīkarib 'As'ad idején. De a feliratok többsége csak a nevet és általános epithetonokat tartalmaz, amelyek nem utalnak kifejezetten az akkori két vallás, a judaizmus és a kereszténység hatására.

A 4. felirat fordítása:

- 'ys'n '[...] mqtwy a királyé
- 2 megépítette és befejezte házát d-Gd-
- 3 nm az alapjától a tetejéig, a
- 4 'ln, az ég és a föld urának segítségével.

Megjegyzés a felirathoz:

Mint korábban említettük, „Raḥman” isten különböző összefüggésekben jelent meg a dél-arábiai feliratokon, ebben az esetben a király egyik tisztviselője vagy annak helyettese befejezte házána építését az „ég és a föld ura” segítségével, mert a „mqtwy” szó munkára utal, és a szolga, a király személyes segítője vagy tisztviselője címének része is lehet.

BIBLIOGRÁFIA

- Al-Suhaili, Abu Al-Qasim Abdul-Rahman: *alrawd al'anf* explanation of the prophetic biography of Ibn Hisham. Beirut: 1st ed, vol. 3, 2000.
- CIH (1889–1932) = Corpus inscriptionum semiticarum. Pars quarta. Inscriptiones himyariticas et sabæas continens. Imprimerie nationale, Paris.
- Ibn Manzoor, Mohmmad.: *Lisan Al-Arab*. 3rd ed, vol 12. Beirut: Dar Sader, 1993.
- Korán. Ford. Simon Róbert. Budapest: Helikon, 1986.
- Muller, Walter Wulckow: *Survey of the History of the Arabian Peninsula form the First Century A. D. to the Rise of Islam*. = *Studies in the History of Arabia*, Vol II, King Saud University, Press, 1984, 125–131.
- RES (1900–1968) = *Répertoire d'Epigraphie Semitique*. Imprimerie nationale, Paris.
- Salih, Ibrahim: *The goddess of Saba as they appear in the Throne of Queen Bilqis inscriptions*. MA diss., Yarmouk University, 1994.